

Stopy zapomenutého lidu
Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii

Libuše Hrabová

České Budějovice 2006

STOPY ZAPOMENUTÉHO LIDU

Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii

LIBUŠE HRABOVÁ

IM
XI

Památce knížete Gotšalka Obodritského.

© PhDr. Libuše Hrabová CSc.
© 2006 Vydal Bohumír NĚMEC – VEDUTA,
nakladatelství a vydavatelství

IM
Edice XI – *Světové dějiny*

ISBN 80-86829-18-9

OBSAH

ÚVOD	— 9
ČÁST PRVNÍ – ZÁPAS O SVOBODU	— 17
KAPITOLA PRVNÍ – Velká cesta na západ	— 18
Prameny a literatura	30
Bibliografie	33
KAPITOLA DRUHÁ – Na hranici	— 37
Prameny a literatura	50
Bibliografie	52
KAPITOLA TŘETÍ – Od Sály k Odře před tisíci lety	— 55
Widukind	56
Bavorský geograf a Ibrahim Ibn Jakub	65
Thietmar Meziborský	68
Adam Brémský	77
Prameny a literatura	93
Bibliografie	94
KAPITOLA ČTVRTÁ – Kmeny, státy, božiště	— 99
Hradiště a kmeny	99
Kmenové svazy a státy	114
Pohanství a jeho svatyně	116
Prameny a literatura	127
Bibliografie	129
KAPITOLA PÁTÁ – Kronikář z posvátného lesa	— 133
Poslední Mestivojovci	137
Křížová výprava	146
Poslední boj	150
Prameny a literatura	167
Bibliografie	170
KAPITOLA ŠESTÁ – Po pádu	— 173
Pomořany	173
Branibory	179
Rujana	183
Lužice	189
Kolonizace	192
Prameny a literatura	194
Bibliografie	196

ČÁST DRUHÁ – ZVONY POTOPENÉHO MĚSTA	— 201
KAPITOLA SEDMÁ – Země těch druhých	— 202
Bibliografie	214
KAPITOLA OSMÁ – Jen jedenkrát	— 217
Albert Krantz	217
Johann Bugenhagen	222
Thomas Kantzow a David Chytreus	225
Bibliografie	229
KAPITOLA DEVÁTÁ – První a poslední	— 232
Bibliografie	247
KAPITOLA DESÁTÁ – Národu mého rakev	— 249
Bibliografie	262
KAPITOLA JEDENÁCTÁ – Lužice a Lužičtí Srbové	— 265
Bibliografie	288
ZÁVĚR	— 291
PŘÍLOHY	— 295
Seznam příloh a vyobrazení	295
Rodokmeny	295
Mapy a plány	295
Černobílá vyobrazení	295
Rejstříky	298
Rejstřík jmenný – osoby a pospolitosti	298
Rejstřík autorů uváděných v textu	304
Rejstřík místní	307
Rejstřík věcný	311
Resumé	314

ÚVOD

Pod příkrovem dnešní všední a střízlivé střední Evropy se skrývá minulost vzdalující se rok za rokem do větší dálky. I události nedávné doby se stávají pro nové generace tajemstvím. Jen malá část z nich utkvěla v lidské paměti jako dějiny. Více než minulost našeho prostoru nás lákají tajemství egyptských pyramid, indiánských měst zarostlých pralesem, kouzelných praktik keltských druidů – tajemství tak vzdálená a tak pohádková. Minulost střední Evropy je blízko nás a není pohádková. Skrytými proudy vzlíná do našeho času. Složitě a kruté osudy našich předků a předchůdců nás nutí uvažovat o jejich snahách, cílech a stanoviscích a zaujímat k nim stanovisko vlastní. Proto se často raději odvracíme a zapomínáme.

Zapomínáním však minulost nemizí. Čas od času se skrývá a opět vystupuje na povrch. Nestane-li se zrcadlem, v němž hledáme poznání sebe samých, a je-li pouze užita ke zdůvodnění vytčených cílů, může být nebezpečná a mnohdy i zhoubná. Je proto třeba občas se vrátit k obrazu skrytých a zapomenutých dějin a přihlídnout k tomu, v jakých odstínech byl malován a z jakých úhlů byl nazírán v předchozích obdobích. Obrazy dějin, podávané historiografií nebo publicistikou, školním dějepisem nebo ústní tradicí, jsou cestami, které zprostředkovávají minulost našemu i budoucímu času. Působily a působí v mysli lidí a vstupují do činů lidských pospolitostí, po vůli jedněch a proti vůli jiných, pochopené i špatně vykládané, ku prospěchu i ke škodě. Dávná i nedávná minulost vstupuje do přítomnosti nečekaně a v nepředvídané podobě. Je třeba znát sílu skrytých proudů, chránit je i chránit před nimi.

Na sever od našich zemí žil lid, jehož předkové přišli do krajů mezi řekami Sálou a Labem na západě a Odrou na východě, českými horami na jihu a Baltickým mořem na severu ve stejné době, jako přišli do Čech a na Moravu předkové naši. Jazyk těchto našich sousedů byl velmi blízký češtině i polštině. Sousedé na západě je nazývali Vendi, pravděpodobně podle jména původních obyvatel této oblasti. Novodobá literatura je nazývá Polabští Slované. Oni sami se však nikdy za jeden celek nepokládali a žádný společný název neužívali. Ze středověkých pramenů víme, že tento lid tvořily tři velké skupiny kmenů. Na severozápadě u moře to byli Obodrité, obloukem od středního Labe k ústí Odry se táhlo území Luticů, kteří se také nazývali Vilti nebo Veleti, mezi Sálou a Labem sídlili Srbové, příbuzní lidu v dnešní Horní

a Dolní Lužici, na který později jméno Srbů přešlo. Sjednocováním kmenů se podobně jako v Čechách nebo v Polsku vytvořila knížectví u Obodritů, u západních Luticů-Stodoranů a na Rujaně, a pevně organizovaný kmenový svaz čtyř kmenů Luticů východních. Lutický svaz se rozpadl v polovině 11. století. O sto let později byla po dlouhých válkách uvedená knížectví vyvrácena a jejich území bylo okupováno sousedními vládci. Důsledkem ztráty svobody byl zánik jazyka, z něhož se nezachoval jediný souvislý text a jehož dokladem jsou pouze místní názvy. Slovanický jazyk se udržel pouze v Lužici, která od 14. do 17. století (a na čas již dříve) patřila k českému království. Tam se slovanický jazyk upevnil do 16. století jako jazyk spisovný.

Zánik jazyka, kultury i historického vědomí tak početného etnika na tak rozsáhlém území střední Evropy vzbuzoval pozornost a vedl k různým výkladům. Pro pochopení dnešní situace – zapomnění i znovobjevování jeho dávné existence – má největší význam obraz jeho dějin, jaký se utvořil v předminulém století. Devatenácté století promítlo své velké nacionální konflikty do uvedených zápasů století desátého až dvanáctého. Zánik slovanického obyvatelstva na území mezi Labem a Odrou měl být pro jedny příkladem, pro druhé varováním.

Na německé straně byla vyzvedávána vítězná expanze, která získala porážkou Polabských Slovanů německému národu nová území a která by měla pokračovat dalším dobýváním a kolonizací východních zemí. Na „slovanické straně“, reprezentované polskou, českou a zčásti i ruskou literaturou, byl osud Polabských Slovanů přijímán jako doklad trvalého nebezpečí, ohrožujícího existenci západoslovanických národů, a jako projev odvěkého konfliktu Německa a Slovanstva. Z původního obrazu dějin Polabských Slovanů podaného ve středověku se vybíraly jen ty motivy, které se jevíly vhodné ke zdůvodnění stanovisek moderní doby.

Tak česká literatura vstúpila do obecného povědomí „vyhubení Slovanů Polabských“ ve spojení se jménem markraběte Géra, který pozval na hostinu třicet slovanických knížat a nechal je při ní povraždit. Tato krvavá epizoda z dějin 10. století zakryla další dvě století samostatnosti Polabských Slovanů a jejich bojů o svobodu. V době obav o budoucí existenci českého národa na začátku 19. století měl být osud Polabských Slovanů výstrahou pro lhostejné, kteří se nepodíleli na národním úsilí, i varováním pro národ, aby nepromarnil to, co se mu podařilo vydobýt. Úlohu výstražného příkladu neztratil obraz dějin Polabských Slovanů ani na konci století, kdy už existence českého národa byla pevně zakotvena v jeho politických institucích, občanských organizacích, v českém školství všech stupňů i ve všestranném rozvoji kultury. Ohrožení však bylo přítomno ve vnitřní slabosti habsburské mnohonárodnostní monarchie, jež se dostávala do stále větší závislosti na rostoucí moci sjednoceného německého císařství, které otevřeně hlásalo své dobovačné cíle a cestu válečných konfliktů jako nástroje k jejich dosažení.

V císařském Německu se obraz středověkého vzoru úspěšné expanze německého národa nijak nevyhýbal myšlence vyhubení (Ausrottung) slovanického obyvatelstva jako nutného důsledku jeho porážky. Argumentovalo se neschopností Polabských Slovanů přijmout vyšší civilizaci, což mělo způsobit rychlé zatlačení obyvatel z původních sídel a vymizení jazyka. Jejich místo mělo zaujmout německé obyvatelstvo masově přicházející ze západu nebo podle jiné verze staří Germáni, kteří vystoupili z úkrytu, kde žili po dobu slovanické nadvlády.

Uvedené názory přejímala ještě i literatura dvacátých a třicátých let 20. století. Teprve konec druhé světové války přinesl postupně obrat. V českém prostředí se vytratil pocit ohrožení, přesněji řečeno ohrožení germanizací a zánikem identity českého národa. Tím zmizela i pozornost, věnovaná předchozími generacemi zániku Polabských Slovanů, a jejich osud byl zapomenut. Zcela jinak tomu bylo na německé straně. Od padesátých let se rozvíjel stále intenzivněji, a to v obou částech rozděleného Německa, zápas archeologů a historiků o překonání obrazu dějin, který byl vytvořen v německé historiografii v druhé půli 19. století. Nové výzkumy přinesly důkazy o stavu výroby a kultury slovanické společnosti. Podíleli se na nich vědci, kteří, jako historik Herbert Ludat nebo jazykovědec Ernst Schwarz, už v předválečném období svými fundovanými výzkumy korigovali obecně tradovaná tvrzení.

Významným předznamenáním nově nastoupené cesty byla monografie Wolfganga Brüskeho z roku 1955 *Untersuchungen zur Geschichte des Lutitzenbundes – Výzkumy k dějinám lutického svazu*, která podle názoru svého autora měla být „předstupněm k poznání celého vnitřního a vnějšího vývoje Polabských Slovanů“. Autor se věnoval jen některým otázkám vnitřního a vnějšího vývoje Luticů, ale jeho práce neztratila dodnes svůj význam. Byla počátkem německých studií, které zkoumaly dějiny kmenů, nadkmenových společenství a států Polabských Slovanů jako svébytných historických subjektů, a změnila tak úhel pohledu starší historiografie, která je viděla jen jako objekt německé expanze. Vedle statí, které byly k tomuto tématu publikovány v časopisech, ve sbornících z konferencí nebo ve sbornících k počtu významných autorů, shrnuly tematiku dějin Polabských Slovanů tři velké sborníky, vydané vždy s dvacetiletým odstupem. Byl to sborník *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder – Sídla a zřízení Slovanů mezi Sálou, Labem a Odrou* z roku 1960, který redigoval Herbert Ludat, třídílný sborník s mnoha podnětnými studiemi nazvaný *Germania slavica* z let 1980–1982, který redigoval významný autor poválečné generace Wolfgang H. Fritze, a konečně sborník, který vyšel v souvislosti s mezinárodní výstavou k roku 2000, nazvaný *Europa Mitte um 1000*. V těchto třech sbornících je možno sledovat změny obrazu dějin Polabských Slovanů v souvislosti se střídáním generací historiků. Ve sborníku z roku 2000 už publikuje převážně nová generace, která nemusela v sobě překonávat stereotypy uplynulých období a která začleňuje dějiny země mezi Labem a Odrou okolo roku 1000 do společných dějin střední Evropy.

Vedle prací historických je třeba vyzvednout publikace archeologů, které seznamovaly už od počátku padesátých let minulého století s výsledky výzkumů slovanských hradíšť. Shrnutí výsledků archeologických výzkumů přinesla souborná práce *Die Slawen in Deutschland*, vydaná Joachimem Herrmannem v roce 1985. Význam pro nás má i starší publikace téhož autora *Zwischen Hradschin und Vineta* z roku 1971, protože vyšla ve slovenském překladu roku 1973. Vedle publikací vydaných tiskem seznamují s výsledky archeologických výzkumů muzejní expozice, které svým působením zasahují rozhodně větší okruh zájemců než historické studie. Rekonstrukce slovanských hradíšť – ať k nim máme jakékoliv výhrady – přitahují návštěvníky a mění jejich názor na úroveň života slovanského obyvatelstva ve středověku více než cokoliv jiného.

Archeologové a historikové v obou částech Německa udělali pro poznání slovanského období velký kus práce. Je třeba ještě uvést čtyřsvazkovou bibliografii pramenů a literatury do roku 1980, kterou zpracoval Christian Lübke a publikoval v letech 1984–1987 jako *Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an)*. Avšak ani sebedokonalejší bibliografie, ani obsáhlé sborníky studií nenahradí publikaci, která dosud chybí: nový obraz dějin Polabských Slovanů, který by našel své odpovídající místo v celkových dějinách Německa, v dějinách střední Evropy a Evropy vůbec. Takový obraz, který by byl obecně akceptován a začleněn do složité mozaiky evropských dějin, může přinést jen německá historická literatura.

Předkládaná práce nechce a ani nemůže být jeho českou náhradou. Je obrácena k českému čtenáři, z jehož představ o minulosti se dějiny Polabských Slovanů zcela vytratily. Není to tak zcela jeho vina. I kdyby snad z nějakého důvodu hledal českou literaturu k tomuto tématu, našel by v posledním půlstoletí pouze studie historiků slovanského práva Vladimíra Procházky a Hynka Bulína z padesátých a šedesátých let nebo by se musel vrátit až k literatuře 19. století. Avšak je třeba hned zde připomenout, aby čtenář nebyl zklamán předkládanou knížkou, že ani tato práce nepřináší dějiny Polabských Slovanů. Sleduje pouze – jak uvádí podtitul – vývoj obrazu jejich dějin v historické literatuře od prvních záznamů až po současnost.

Výjimečnost obrazu dějin Polabských Slovanů je v tom, že jejich vlastní obraz dějin se nezachoval. Neznamená to, že nikdy nebyl, i když to, co říkám, se bude zdát příliš velkou hypotézou. Ale víme nejen o antických pospolitostech, nýbrž i o těch, které se usadily na sever od římské hranice v západní, střední i severní Evropě, že měly své obrazy minulosti: hrdinské eposy, příběhy o příchodu a obsazení nové vlasti, dynastické pověsti, tak jak takové obrazy minulosti známe z Kosmovy kroniky jako „staré pověsti české“. Ovšem tyto rané podoby dějin, v nichž se prolíná paměť a mytologie, máme doloženy jen tam, kde ve 12. a 13. století našli písma znalí křesťané sílu překonat nechuť k pohanským pověstem a zaznamenali písemně, co z ústně podávaných obrazů dějin zbylo. Kdyby nebylo zápisů irských mni-

chů ve 12. století, neznali bychom irský obraz osídlení ostrova v podobě *Lebor Gabala – Knihy nájezdů*, bez Kosmy bychom neznali praotce Čecha ani Přemysla, bez Snorriho Sturlusona původní islandské ságy. U těchto zapisovatelů překonal pocit sounáležitosti s předky podle krve a jazyka averzi křesťanů k pohanům.

Nic takového se nemohlo stát uprostřed krutých bojů 12. století, kdy se země nejseverozápadnějších Slovanů ocitly pod obrovským tlakem, souvisejícím s křížáckou ideologií, která zachvátila Evropu. Válečné konflikty, kterými pokračovala druhá křížová výprava proti Slovanům z roku 1147, vedly v šedesátých letech 12. století k pádu a okupaci obodritského knížectví, k dobytí Rujany a k zaboru stodoranského knížectví. Poražení Slované byli označeni za pohany a stigma pohanství na nich lpělo ještě po dlouhá staletí. Není proto představitelné, že by tehdy či později mohl nějaký klerik zaznamenat hrdinské písně, oslavovat slovanská knížata a bojovníky, chválit minulost jako „naše dějiny“.

Všechno, co o dějinách Polabských Slovanů víme, bylo zapsáno na straně jejich nepřátel. Je vůbec možno uvažovat o věrohodnosti pohledu ze strany „těch druhých“, zvláště když máme jen malou možnost konfrontovat vyprávěcí prameny navzájem a ještě menší možnost doplňovat jejich popis událostí jiným pramenným materiálem? Základní informace o dění na slovanské straně i o bojích proti slovanským pospolitostem za Labem podávají čtyři velké kroniky, které patří k vrcholným dílům středověkého kronikářského dějepisce: kronika corveyského mnicha Widukinda, kronika mezborského biskupa Thietmara, kronika brémského kanovníka Adama a kronika faráře ve vsi Božově v dnešním Holštýnsku Helmolda. Každá z těchto kronik je jinak koncipována, dotýká se jiného území, vychází z jiných myšlenkových okruhů a obrací se k jiným čtenářům. Přesto nebo možná právě proto podávají kapitoly těchto kronik, které se týkají Polabských Slovanů, plastický obraz jejich dějin a do jisté míry poodhalují i možný pohled z jejich strany.

Je však nutno si položit otázku, zda to, že byly psány na straně nepřátel Polabských Slovanů, znamenalo, že byly psány z pozice těchto nepřátel. Byla to především ruská historiografie, která označovala uvedené kronikáře za nepřátele Slovanů. Jejich stanoviska je však možno poznat už při zběžném nahlédnutí do kronik. Jistě, že kronikáři nesympatizovali s pohany. Šíření křesťanského náboženství bylo pro ně pozitivní hodnotou, protože „sloužilo blahu těch, kteří uvěřili, i blahu těch, skrze které uvěřili“, jak napsal Adam Brémský. Jako klerikové však pokládali za svou povinnost kritizovat postupy, které se jim jevily pro šíření křesťanství jako kontraproduktivní. Odsuzovali šíření křesťanství násilím, a především války, pro které bylo šíření křesťanství záminkou a jejichž cílem bylo bezohledné vybírání dávek od poražených. Když uznávali dokonce oprávněnost odporu Slovanů proti takovým postupům, dostávali se na samé hranice svého práva na kritiku.

Základní obraz dějin Polabských Slovanů, který vytvořily čtyři velké kroniky, zachytil vrcholnou dobu jejich samostatnosti. I když ho doplňují další vyprávěcí prameny, hlavní rysy obrazu se tím nemění. K velkým kronikám, především k poslední z nich, kronice Helmoldově, se také vracela pozdější historická literatura, kdykoliv znovu vyvstaly otázky, kdo byli Polabští Slované, jak a proč zanikli a co po nich zůstalo. Na druhou z těchto otázek dodnes nelze odpovědět. S pádem samostatných politických celků se uzavřel i obraz jejich dějin. Slavi či Vendi pozdějších pramenů už nebyli jedináci pospolitostí a potomci jejich knížat už nebyli představiteli svého lidu. Ústup jazyka a vědomí sounáležitosti nikdo nedokumentoval. Nepochybně však trval velmi dlouho a podílelo se na něm více faktorů, než uváděla dosavadní literatura. Poslední stopy živého jazyka mimo území Lužice byly zachyceny v první polovině 18. století.

Tato kniha se snaží předložit čtenáři pokud možno autentický obraz, jaký o dějinách Polabských Slovanů podávají soudobé vyprávěcí prameny. Protože žádný z nich není věnován pouze dějinám Polabských Slovanů, jde tu o výňatky textů nebo o zkrácené a komentované převyprávění. Protože jsou to převážně texty latinské, bylo je nutno přeložit, a to bohužel i tam, kde, jako u Helmoldovy kroniky, existují dokonce dva české překlady. Jejich jazyk by však nebyl dnešnímu čtenáři srozumitelný. Každý překlad je interpretací. Aby čtenář měl možnost si správnost překladu ověřit, uvádím u přeložených textů odkazy k edicím původního znění. Jsou zaznamenány v soupisech pramenů k jednotlivým kapitolám. Edice, na které odkazují, jsou uváděny vždy na prvním místě, teprve pak následují vydané překlady pramenů nebo další edice. V českých překladech si čtenář příslušné místo lehce najde v kapitole, na niž se odkazuje. Na literaturu v textu kapitol neodkazují, odkazují na ni v dodatcích ke kapitolám, které podávají stručné přehledy vývoje problémů v literatuře o jednotlivých obdobích.

České literatury i českých překladů je málo. Pokud jde o knihy a studie německých, polských a lužickosrbských autorů, snažila jsem se o to, aby se v seznamech literatury objevila jména těch nejvýznamnějších, kteří se v uplynulém století dějinami Polabských Slovanů zabývali. Zdaleka však nemohla být uvedena všechna jejich díla. Vždy se mi může vytknout, že jsem tu nebo onu studii či toho nebo onoho autora opomenula. Soupis literatury podává jen výběr děl, a to těch, která se vztahují k otázkám v textu zmiňovaným. Pro úplný přehled literatury a pramenů odkazují na výše uvedenou bibliografii Christiana Lübka.

Dalším problémem je psaní osobních a místních jmen. Snažila jsem se užívat jejich doloženou (Stargard, dnes Oldenburg) nebo předpokládanou (Veligard, dnes Mecklenburg) původní slovanskou formu. Jiná jména míst mají už dlouho vžitou českou podobu (Branibor, Míšeň, ale i Magdeburk, Hamburk, Brémy) a tuto jsem zachovala, podobně jako český uzus u osobních jmen (Jindřich). Jména osob i míst v různých podobách jsou vzájemně odkazována v rejstřících.

Na závěr děkuji panu nakladateli Bohumíru Němcovi za to, že mi nabídl vydání této práce, Dr. Měrcínu Völklovi, předsedovi Mačice serbské, a PhDr. Petru Kaletovi, PhD., z Masarykova ústavu AV ČR za přečtení knihy a své dceři Magdaleně van Duijkeren-Hrabové za mnohostrannou péči o úpravu konečné podoby textu.

V Hranicích 14. května 2006.
Libuše Hrabová

—

ČÁST PRVNÍ

ZÁPAS O SVOBODU

„Oni však nicméně raději volili válku než mír, ceníce drahou svobodu nad všechnu bědu. Tento druh lidí je tvrdý, umí snášet námahu, přivykl nejnuznějšimu způsobu života, a to, co nám bývá těžkým břemenem, Slované pokládají téměř za rozkoš. Přešlo velmi mnoho dní, kdy zápasili se střídavým štěstím jedni pro slávu a pro velké a širé císařství, druhí za svobodu a proti hrozbě závislosti.“

Widukind, mnich kláštera Corvey,
ve *Třech knihách saských dějin*, kniha II,
kapitola 20, druhá polovina 10. století.

„Slované, utiskovaní křesťanskými soudci více než bylo spravedlivé, byli dohnáni k tomu, aby svrhli jho otroctví a aby svou svobodu hájili zbraněmi.“

Adam, kanovník brémský, v *Činech biskupů hamburského kostela*, kniha II,
kapitola 42, druhá polovina 11. století.

„Slované svrhli ozbrojenou rukou jho služebnosti a s takovou zarputilostí ducha hájili svobodu, že raději chtěli zemřít, než opět přijmout jméno křesťanů a platit tribut saským vévodům. Takovou potupu si připravila nešťastná lakota Sasů, kteří, když ještě byli v plné síle a vynášeli se častými vítězstvími, neuznávali, že válka náleží Bohu a od něho je vítězství. Slovanské kmeny zatížili takovými dávkami a poplatky, že je hořká nutnost dohnala k tomu, aby se vzepřely zákonům božím a služebnosti vůči knížatům.“

Helmold, kněz božovský, ve *Slovanské kronice*, kniha I, kapitola 25, s. 110–112,
druhá polovina 12. století.

KAPITOLA PRVNÍ

VELKÁ CESTA NA ZÁPAD

Pro mnohé národy je „počátkem dějin“ příchod jejich předků do země, která jim byla předurčena a kterou osídlili a pojmenovali. Vypravování o příchodech jsou nejrůznějšího druhu. Některá z nich jsou velmi stará a mají souvislost s mýty, jako např. irský epos o pěti nájezdech, z nichž teprve poslednímu se podařilo ostrov osídlit. Starý zákon vypráví o příchodu Abraháma do země Hospodinem zaslíbené jeho potomkům. Vyprávění římského básníka Vergilia posouvalo počátek římských dějin před domácí pověstí o Romulovi a Rémovi a spojovalo předky Římanů s uprchlíkem z hořící Tróje Aeneem. U pověsti o Aeneovi je zřetelný její původ v literatuře. Vergilius chtěl v zájmu Říma vytvořit nový epos, navazující na slavný řecký hrdinský epos, Homérovu Iliadu. Vyprávěním o příchodu předků začínaly také mnohé středověké kroniky.

Český kronikář Kosmas líčil příchod Čechů s takovým zaujetím, jako by byl osobně přítomen na hoře Řípu, když praotec Čech pozdravil novou zemi a jeho lid jí dal jméno Čechy. Zařadil ale své líčení příchodu předků do „bájného vyprávění starců“ o událostech, které předcházely skutečné dějiny českého knížectví pod vládou Přemyslovců. Avšak příchod Slovanů do střední Evropy nepatří do oblasti bájí. Potvrzují ho i jiné prameny, především pak archeologické výzkumy moderní doby.

O Slovanech ve středoevropských končinách se do 7. století nevědělo. V povědomí západních zemí se objevili náhle, a to až ve fázi, kdy utvořili jakousi zřetelnou organizaci, která pod vedením franckého kupce Sáma vymanila Slovanů sídlící na sever od Dunaje z područí kočovných Avarů a dokázala úspěšně bojovat i s vojskem franckého krále Dagoberta. Příběh zápasu Dagoberta se Sámem okolo roku 630 zaznamenalo dějepisné dílo autora nazývaného Fredegar (Fredegar s. 144–159), které kolem roku 660 popisovalo události v říši franckých králů z rodu Merovejců. Fredegarovy zprávy však zůstaly izolovanými informacemi, které žádné jiné prameny nepotvrzují. Teprve sto let po Dagobertovi se začínají objevovat zprávy o Slovanech ve střední Evropě. Od té doby zpráv přibývalo – přítomnost Slovanů v oblasti kolem Labe a Sály zaznamenávaly zápisy ve francké říši stále častěji. Množství dosud neznámého lidu, jenž se objevil relativně náhle, udivovalo ještě pozdější generace, jak dokládá přípisek v textu tzv. Bavorského

geografa, popisujícího v 10. století sídla slovanských kmenů a jejich hradiště: „Slavi non sunt nati, sed seminati. – Slované se nerodí, ti se sejí.“ (Bavorský geograf s. 3).

Existence Slovanů na sever od Dunaje a na východ od Labe a Sály je v šestém a v dalších stoletích doložena i archeologickými nálezy. Často se objevují hroby, později i sídliště a opevnění, v nichž jasným znakem slovanského původu je keramika – jednoduché nádoby vyráběné v ruce bez hrnčířského kruhu, přestože byl v těchto oblastech užíván už v období římských vlivů i ještě dříve v dobách keltského osídlení. Slované se sice relativně rychle přizpůsobovali novému prostředí, ale návrat předchozí úrovně výroby nádobí, nástrojů a zbraní trval přece jen nějakou dobu. Keramika z 6. století, nejvýraznější pozůstatek činnosti nově příchozích, byla hrubá, užitková, bez uměleckých nároků. Převažovaly bezuché hrnce s výdutí nad polovinou výšky nádoby. Později se u hrnců ohrnovalo hrdlo a byly zdobeny typickou vrytou vlnovkou. Z hrnců se jedlo dřevěnými lžičkami. Nižší misky byly vzácné. Keramika se vyráběla podomácku, specializovaní hrnčíři ještě nebyli. Jako řemeslníci se objevovali mezi Slovanů kováři a pro jejich potřebu pracující uhlíři, kteří připravovali z bukového dřeva dřevěné uhlí. Hlavním zaměstnáním nově příchozích – jako konečně naprosté většiny evropského obyvatelstva té doby – bylo zemědělství. V něm převažovalo primitivní obilnářství, užívající tzv. divokého travoplního systému: střídání osetých polí a neosetých ploch. Pěstovala se pšenice, ječmen a žito, z něhož se pekli tmavý chléb. Žito byla plodina, kterou Slované přinesli z pravlasti a rozšířili v nových sídlech. Pěstovaly se také luštěniny. Střídání ploch však v této době nebylo ještě systematické ani pravidelné. Půda se užívala do vyčerpání, pak se nechala ležet několik let ladem, nebo se pole přemístila na novou vhodnou půdu. Při tomto způsobu obdělávání půdy byly posuvy obyvatelstva zcela přirozené. Nelze však mluvit o kočovném zemědělství. Posuvy byly pomalé a zemědělci se většinou nevraceli zpět na opuštěná místa, kam zase přicházely nové skupiny.

Předpoklad, že Slované přišli do nových sídlišť už v organizovaných útvech – kmenech, nepokládám za příliš přesvědčivý. Jakmile se však usadili, nepochybně se utváření kmenových organizací urychlilo. Je podivuhodné, jak brzy po příchodu začali budovat opevněná hradiště, jejichž stavba vyžadovala pevnou organizaci větších pospolitostí. Menší skupinky zemědělců se však dále pohybovaly na západ a usazovaly se v opuštěných místech, vhodných pro orbu.

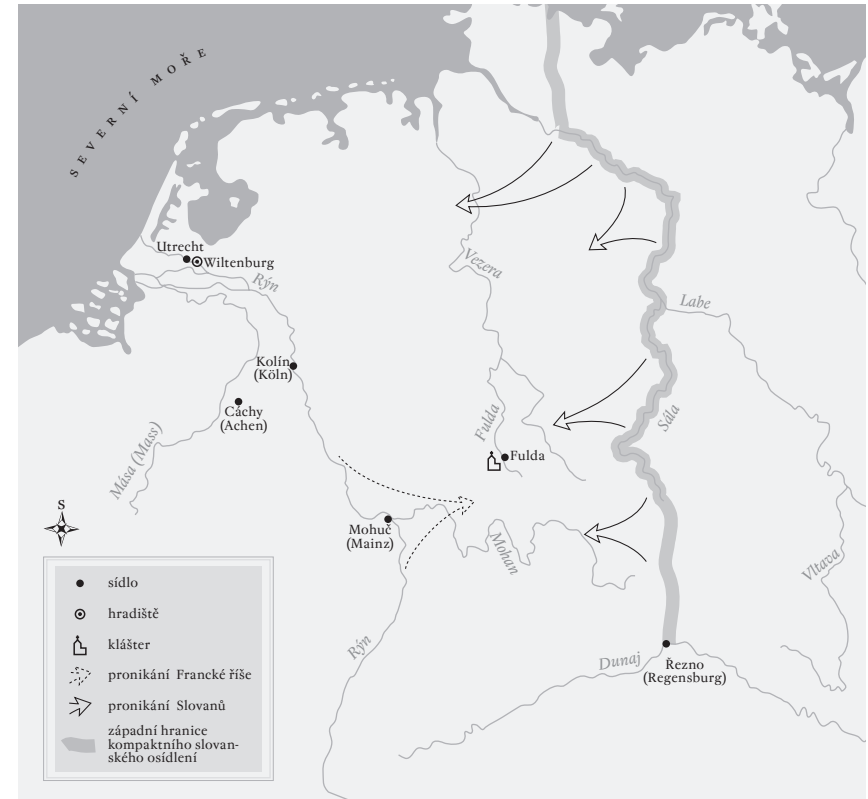
Šíření Slovanů do střední Evropy začalo někdy v 5. století. Už dříve se Slované usazovali v povodí středního a dolního Dunaje a začali pronikat do oblastí na Balkáně, které patřily do sféry moci Byzantské říše. Tito jižní Slované stejně jako Slované na dnešním Slovensku a postupně i v dnešních českých zemích měli velké potíže s kočovníky turkotatarského původu, Avary. Země na sever od Karpat a českých hraničních hor, které

v 6.–7. století také intenzivně osidlovalo slovanské obyvatelstvo, avarské nájezdy nepostihly.

Příchod Slovanů do středí Evropy potvrzují archeologické doklady ve shodě s písemnými zprávami i s tradicí. Avšak otázka, odkud vlastně Slované do nových sídlišť přišli, zůstala dosud otevřená a nebude asi nikdy beze zbytku zodpovězena. Výše zmíněný Bavorský geograf pokládal za „království, ze kterého všechna plemena Slovanů povstala a, jak se uvádí, vzala počátek,“ Srbsko. (Bavorský geograf s. 2). Druhá velká kronika českých dějin, česky psaná veršovaná kronika tzv. Dalimila, nechává Čechy přijít ze země zvané Charváty, která je „v srbském jazyku“. (Dalimil s. 20). O původu Slovanů z Panonie či Ilyrie, tedy z povodí Dunaje nebo z Balkánu, psali i kronikáři polští a ruští.

S touto představou „kolébky Slovanů“ vystačili kronikáři až do období renesance, kdy rozvoj zkoumání římských a řeckých pramenů objevil nové souvislosti a v jejich důsledku vznikaly nové výklady původu Slovanů. Hlavní snahou autorů bylo najít Slovanů v některém z „národů“, o nichž psali starověcí historikové a geografové.

Pro renesanční vzdělance byl objeven ve druhé polovině 15. století spis nejslavnějšího římského historika Publia Cornelia Tacita zvaný *Germania*. Stal se základním zdrojem informací o tom, jak vypadala Evropa za hranicemi římské říše v prvních stoletích našeho letopočtu. Pro kolébku Slovanů se jevila významnou informace, že na samém severovýchodním konci „Germanie“, přibližně v oblasti východně od dolní Visly, žil kmen Venedů, o kterých, jak psal Tacitus, se nevědělo, zda patří, nebo nepatří ke Germánům. V oněch Tacitových Venedech hledali někteří historikové předky Slovanů. Slované skutečně byli od prvních písemných zpráv o nich nazýváni Venedy (latinsky Vendi, Vindi, Vinethi, Venethi, německy Wenden), sami se tak však nikdy nenazývali. Název Vendi pro Slovanů se objevuje už v 6. století u gótského historika Jordana, který se zmiňuje o setkání Slovanů s germánskými Góty v blízkosti Černého moře. Jméno Vendi bylo tehdy dáváno Slovanům obecně, později se zúžilo jen na Slovanů západní. Od 10. století, kdy se vytvořil český a polský stát, bylo toto jméno užíváno jen pro Slovanů mezi Sálou a Labem na jedné a Odrou druhé straně a pro Slovanů v Korutansku. Po okupaci severních slovanských zemí ve 12. století nabylo hanlivého přízvuku. Označovalo porobené obyvatele jako pohany, jako nerovnoprávné obyvatele měst, jako nejnižší vrstvu společnosti. Postupně se ustálilo jako označení pro původní slovanské obyvatele německých zemí, ale pro onen hanlivý přízvuk bylo jimi odmítáno. V němčině se ještě do roku 1945 užívalo pro Lužické Srby označení Wenden, pro korutanské Slovincy Winden. Po druhé světové válce vymizelo z oficiálních publikací, úředních i odborných, dnes už se znovu užívá. Někde se ještě zachovalo v toponymii, ve jménech některých obcí, nebo v názvu Wendland pro oblast východně od Hannoveru.

Pronikání Slovanů za Sálu a Labe.

Otázka Tacitových Venedů se ukázala v jiném světle potom, co se v literatuře objevily připomínky, že antickým autorům nebyli známi pouze Venedové u Baltického moře. Daleko známější Venedové byli jazykově příbuzní Latinům a sídlili v severní části Apeninského poloostrova, kde po nich zůstalo italské jméno Benátek – Venezia. (Jan Kollár ve spise *Staroitalia slavjanská* se snažil dokázat, že i tito Venedové byli Slované, a dokonce i dnes existují hlasatelé tohoto názoru). O jiných Venedech psal v *Zápisích o válce galské* Julius Caesar jako o keltském kmeni, který sídlil na jih od dnešní Bretaně. Tito Venedové vynikali mořeplavbou a stavbou lodí. Zůstalo po nich jméno kraje Vandée. V Homérově *Iliadě* se objevují na západním pobřeží Malé Asie Henetové – a Henetoi je v řečtině také název pro Benátčany. V západním Lotyšsku je řeka Vent a město Ventspils. Do 13. století tam žili jacísi Venedové, o nichž se neví, jakého byli původu. Nejseverozápadnější výběžek Walesu se nazývá Gwyned. Shodným rysem všech míst, kde Venedi sídlili, je poloha u moře, většinou na západním pobřeží. Shodným rysem lidu tam sídlícího je znalost mořeplavby a stavby lodí. Vedle Venetů

Caesarových byli slavnými mořeplavci i Benátčané a „vendickými městy“ byla nazývána přístavní města Hanzy na Baltu i v době, kdy slovanští Venedové byli opovrhováni.

Už na archeologickém kongresu v Berlíně v roce 1968 se uvažovalo o možnosti, že Venedové byli velkou starou etnickou skupinou obdobnou Keltům, která sídlila na severu střední Evropy, a její jméno bylo na Slovany přeneseno. Zbytky Venedů neznámého původu dokládají středověké prameny. Jméno Venedů nelze vysvětlit ze slovanských jazyků, i když se takové pokusy objevily. Uvažovalo se o původu keltském, germánském, ale také o původu obecně indoevropském nebo i předindoevropském. Nejnovější názory spojují Venedy v Pobaltí, severní Itálii a v jižní Bretani jako jeden lid a vyzvedávají jeho podíl na vytváření evropské civilizace. Vzhledem k poloze uvedených „vendických oblastí“ u moře je pravděpodobná souvislost jména se slovním kmenem ven – vlhký nebo s litevským slovem vanduo – voda. Nepochybně je název Venedi velmi starý, ať už byl dávným přímořským pospolitostem dáván, nebo se tak „lidé od vody“ sami nazývali. Na Slovany byl pak přenesen, když se rozšířili do původních sídel Venedů, podobně jako se na Bavorsy (Bajuvarii) a Čechy (Bohemi od Bojo-haemum) přenesl původní název keltských Bojů. Jméno odvozené od slovního kmene vend- se dostalo i jednomu z germánských kmenů, který prošel baltským pobřežím na své cestě k jihu. Byl to kmen Vandalů, jehož jméno pro strašné zpusťování Říma v roce 410 se stalo obecným označením pustošitelů.

Jiná teorie ztotožňovala Slovany se starověkým lidem kočovných Sarmatů. Sarmatská teorie ovládala polskou historiografii v 15.–17. století. Naopak v 19. a na začátku 20. století se polští vědci snažili dokázat pradávnu přítomnost Slovanů ve střední Evropě a hledali předky Slovanů v Lugiích, uváděných římským zeměpisce Ptolemaiem na území dnešního východního Německa. Poukazovali na podobnost jména Lugiů s pozdějším slovanským názvem Lužice. Tuto možnost však jazykovědci zamítli.

U jižních Slovanů panovalo přesvědčení, že předky Slovanů byli balkánští Ilyrové, což navazovalo na středověké představy, které hledaly kolébku Slovanů na Balkáně, v Srbsku nebo v Chorvatsku. Ilyrská teorie byla velmi houževnatá a působila i na literaturu 19. století.

Zdálo se, že novodobé archeologické výzkumy budou schopny vyřešit otázku, na které hledání předků v antických pramenech nedovedlo odpovědět. Koncem 19. století archeologové objevili svěbytnou kulturu doby bronzové a rané doby železné s centrem na území Lužice a Slezska. Vyznačovala se pohřby žehem, rozsáhlými pohřebišti žárových hrobů s předměty věnovanými mrtvým, keramikou s výraznými a nezaměnitelnými znaky a mohutnými hradišti. Byla nazvána kulturou lužických popelnicových polí. Ti, kdo hledali kolébku Slovanů ve střední Evropě, viděli v lidu lužických popelnicových polí Praslovany. Postupně se však ukazovaly rozdíly mezi rysy kultury lužické a kultury prvních Slovanů ve střední Evropě. Obě kultury byly od sebe odděleny několika staletími na přelomu letopočtu, v nichž se nena-

šly stopy, které by svědčily o návaznosti těchto kultur. Vývoj lužické kultury ve slovanskou nelze dokázat. Přesto byli (a jsou i dnes) někteří polští historikové a archeologové přesvědčeni o autochtonnosti Slovanů na východ od Labe a na území Polska.

Jiná teorie klade kolébku Slovanů do pohraničí dnešního Polska a Ukrajiny, úžeji do povodí řeky Pripjet. Na jejím utváření se významně podíleli čeští vědci. Pavel Josef Šafařík odmítl ve Slovanských starožitnostech panonský i sarmatský původ Slovanů a přiklonil se k utváření slovanských společenství na východě v nepříliš přesně vymezené oblasti mezi Dunajem, Dněprem, Baltickým mořem a Odrou, nikoliv však v Asii, do které v jeho době někteří autoři Slovany vykazovali. Šafaříkův výklad slovanské kolébky přijal a rozpracoval Lubor Niederle. Avšak ani tuto, u nás obecně přijímanou, představu nebylo možno archeologickými důkazy jednoznačně prokázat. Hledání původu Slovanů v kultuře przeworské v severovýchodním Polsku ani v kultuře oksyvijské na území Ukrajiny nedalo uspokojivou odpověď na otázku původních sídel, protože tyto kultury se shodují se znaky kultury slovanské jen některými rysy.

Marija Gimbutas, významná litevská archeoložka, která působila v USA, doporučovala ve své monografii *The Slavs* nesoustředit pozornost jen na doby bezprostředně předcházející příchod Slovanů do jižní a střední Evropy, ale obrátit se daleko hlouběji do minulosti. V prvním tisíciletí před naším letopočtem byly kraje na sever od Černého moře ovládnuty iránskými Skýty, pastevcí s vyspělou kulturou, kteří převrstvili původní rolnické obyvatelstvo. Archeologický výzkum tamních rolnických osad ukazuje, že v oblasti žili dlouhodobě usedlí zemědělci, na které před příchodem Skýtů působily kulturní vlivy ze střední Evropy. Toto osídlení bylo Skýty podmaněno mezi lety 750–200 př. Kr. a po jejich úpadku pak jinými Íránci, Sarmaty. Řecký historik Herodotos se zmiňuje v 5. století př. Kr. o tom, že za Skýty královskými, kteří ovládají země na sever od Černého moře, žijí Skýtové oráči. Do skýtské oblasti pronikaly z Černomoří nejdříve řecké, později římské vlivy, okolo roku 200 po Kr. sem přišli ze severu germánští Gótové a Gepidové, z Dálného východu pak turkotatarští Hunové, kteří na jistou dobu oblast ovládli. Hunska invaze vytlačila Góty na západ, rozbila vztahy ke Středomoří a zničila stará kulturní centra. Ve slovanských jazycích zůstaly stopy vlivů jazyků všech těchto dobyvatelů, od Skýtů po Góty, a není tedy pochyby o tom, že se Slované s těmito jazyky setkali. Podle M. Gimbutas rolnický lid „Protoslovanů“ přežil útlak různých mocipánů a po jejich pádu se jeho skrytá síla projevila v období slovanských migrací. Při dlouhém putování na západ se však Slované museli vzdát výrobní i životní úrovně, jakou měli v pravlasti, a přicházeli do nových sídel s primitivnějšími technikami i způsobem života. Postupně se však v novém prostředí adaptovali. Zdá se, že teorie M. Gimbutas elegantně a logicky spojuje různé aspekty, jež její předchůdci brali v úvahu pro řešení problému pravlasti Slovanů, ať už se opírali o písemné nebo archeologické prameny, které však izolovaně k odpovědi nedostačovaly.

Pokud jde o střední Evropu, průběh oné velké cesty na západ ještě zdaleka není prozkoumán. Není vyloučeno, že některé proudy přicházely cestou severně od Karpat a jiné šly jižní cestou přes Podunají a obrátily se pak na sever. Obecně se přijímá, že v 6.–7. století Slované už osídlili v hojném počtu země na východ od Sály-Labe a na sever od Dunaje, a dokonce daleko překročili labskou hranici směrem na západ.

Slované však nepřišli do prázdné země. Střední Evropa byla oblastí odedávna osídlenou. Na přelomu letopočtu zápasily římské oddíly nad Dunajem s Kelty a později s Germány pronikajícími k jihu, kteří se snažili dostat k vytuženému bohatému a teplému Středomoří. Pohyb germánských kmenů byl složitý: seskupovaly se a zase rozdělovaly, jejich části se vracely zpět do starších sídel nebo dokonce do Skandinávie, odkud vyšly, spojovaly se s negermánskými skupinami, které se v nastalém pohybu tlačily k západu či k jihu (Ostrogóti s Huny, Svébové s kavkazskými Alany), přijímaly od Římanů půdu jako jejich spojenci, v dohodě s Římany i proti jejich vůli se usazovaly v Itálii, Gallii, na Pyrenejském poloostrově i v severní Africe a vytvářely nové státy. Pohyb Germánů sledovali Římané s úzkostí a zoufalstvím. Uprostřed bouřlivých proměn zanikla roku 476 říše západořímská.

Prostorem mezi Sálou, Labem a Odrou, budoucím slovanským územím, procházeli od severu germánští Varnové, Vandalové, Silingové, Langobardi a setkávali se tam se zbytky původních obyvatel. Pohyb Slovanů šel od východu na západ napříč pohybu Germánů. Střety mezi nimi nejsou doloženy žádným druhem pramenů. Prostor byl velký a skupiny malé, cíle se lišily, tak jako se lišil i charakter skupin, v nichž jedni a druhí přicházeli. Když se Germáni přiblížili římské hranici na Rýně a na Dunaji, seskupovali se v kmenech, jejichž jména známe díky římským autorům. Kmeny měly svá území, své vlastní zvyky a zákony, vojenskou organizaci a orgány vojensko-politické moci. Na výboje do římského území se vydal někdy celý kmen, jindy to byla záležitost oddílu bojovníků, kteří zbytek kmene nechali někde za sebou.

O slovanských kmenech máme zprávy až z dosti pozdní doby. Není vyloučeno, že se jejich kmenové organizace vytvářely teprve po usazení v nových sídlištích. Kmenové organizace byly už velmi složitou strukturou, spojující velký počet příslušníků pospolitosti jinými vazbami, než bylo pokrevní příbuzenství, jaké svazovalo rod. Kmen byl především organizací vojenskou. Slované, pokud mohou o tom vypovídat archeologické nálezy, přicházeli spíše v menších skupinách.

Tak jako se Germáni, jak se obecně přijímá, setkávali se starším osídlením, setkávali se Slované zase se zbytky Germánů, kteří po odchodu kmenů či bojových družin zůstali v osadách, v nichž možná žili ještě spolu se zbytky původního obyvatelstva. Obojí časem se Slovany splynuli. Na kontakty s původním obyvatelstvem ukazují místní názvy, které byly přejaty do slovanských jazyků. Zvláště názvy řek mají před slovanský a předgermánský

původ. U některých se předpokládá, že byly přejaty Germány a zprostředkovány Slovanům, jiné byly asi přejaty přímo.

V 7. století vlna slovanského osídlení už překročila Labe. Drobné skupiny pronikaly i za řeku Sálu do povodí horního Mohanu a jižněji do Bavorska a podhůří Alp. Proces jejich usídlování na západ od pozdějších českých hranic je možno sledovat podle místních jmen a vykopávek a svědčí o něm i prameny písemné. Slovanské skupiny, které se usazovaly na západ od Sály a Labe, byly písemnými prameny označovány pouze obecným názvem Slavi nebo Vendi. Jen v některých případech byly tyto názvy přesněji určeny podle oblasti, kde se usídlili: Meovinidi na horním Mohanu nebo Ratanzvinidi na řece Radnici (Radantia, dnes Regnitz). V pramenech se objevují i Boiowinidi nebo Beu-Winides. To ovšem mohli být jak Slované u hranic Čech (Bojo-haemum), tak Slované žijící v Bavorsku (Baju-varia).

Slované osídľující oblasti na západ od kompaktního slovanského osídlení vytvářeli tři okruhy, lišící se velikostí i způsobem osídlování, a to na jihu okruh severovýchodního Bavorska a horního Pomohání, na západ od středního Labe okruh durynský a na severu okruh tzv. hannoverského Wendlandu.

U novodobých regionálních historiků vzbuzovalo nejvíce pozornosti slovanské osídlení prvního okruhu, zasahující od Dunaje až na sever za Mohan. Historická literatura se o tamní Slovany zajímala již od konce 18. století. Oceňovala především to, že tam slovanští příchozí kolonizovali do té doby pusté lesní oblasti, zavedli pěstování kulturních plodin a těžbu kovů. Slovanské obyvatelstvo v lesním hornatém pásmu přímo u české hranice bylo prvotním osídlením. Předpokládá se, že jazykově mělo blíže k Srbům, jazykové skupině v oblasti mezi Sálou a Labem, než k Čechům, odděleným pustými horami, jimiž podle cestopisu Ibrahima ibn Jakuba ještě v 10. století vedly jen dlouhé a obtížné přechody. Starší germánské osídlení obsadilo už dávno teplé a úrodné (a vinorodé) oblasti na Mohanu v okolí Würzburgu a Schweinfurtu na sprašové půdě. Do těch končin Slované pronikli jen místy, ale právě o nich máme písemné zprávy, protože se usazovali mezi původním obyvatelstvem, žijícím už v křesťanské společnosti a pod mocí velkých vlastníků půdy. Jedna z nejzajímavějších zpráv pochází z listu papeže Zachariáše „apoštola Germánie“ sv. Bonifácovi, který organizoval církevní správu v Zářínské Germánii. Bonifác se papeže dotazoval, zda se může od Slovanů, když jsou pohané, ale obývají křesťanskou zemi, vybírat census – pravidelný poplatek za půdu. Šlo zřejmě o to, zda není pro vlastníka půdy hříchem brát dávky od pohanů. Papež odpověděl, že se samozřejmě mají dávky vybírat, protože kdyby seděli bez placení, pokládali by tu zemi za svou vlastní. (Bonifác s. 200).

Zemí Slovanů (regio Slavorum nebo terra Slavorum) byla nazývána ona oblast lesů, o níž se psalo ještě v roce 1006, že je „skoro celá pokryta lesem a bydlí tam Slované“. Obyvatelstvo této oblasti bylo ještě na přelomu

tisíciletí pohanské. Roku 1004 založil císař Jindřich II. biskupství v Bamberku (původně Babenberg, tedy Babí hora), „aby bylo odstraněno pohanství u Slovanů“.

Slovanské osídlení vedle dokladů v písemných zprávách listin, korespondence a análů dosvědčuje i toponymie. Mnoho vsí i daleko na západ od hranice kompaktního slovanského osídlení má jména, která se vyznačují i v dnešní podobě koncovkou -itz, tedy -ice, jako Döllnitz, Köblitz, Teublitz, Grabitz, Ölschnitz. Záznamy z 12.–13. století ukazují původnější podobu těchto jmen, než je podoba dnešní. (Ovšem každá koncovka -itz není slovanského původu. Jména řek na -itz jsou z keltsko-latinských názvů, např. Regnitz-Redentia, Pegnitz-Pegentia). Méně je míst zakončených původně na -ov, v nové podobě na -au (Laesau, Klenau) nebo -in (Döberein, Kössain). Mnohá slovanská jména byla později spojena s německým přídomkem, např. známé Marktredwitz (asi Trhové Radovice) blízko českých hranic. Často se u slovanských místních názvů objevuje označení Neu / Alt, Hoch / Nieder, z nichž jedno označuje původní slovanskou osadu nebo osadu, do níž byli Slované vystěhováni, druhé osadu německou. Objevují se také názvy německé s přídomkem Windisch (Windischengrün, Windischbuchen) nebo naopak ve vsi usedlí Slované-Wenden byli spojováni se jménem pána, kterému patřili (Meinhartswinden, Bernhartswinden, tedy Meinhartovi, Bernardovi Slované). Analýze místních jmen v uvedené jižní oblasti je věnován velký počet prací, mezi nimi k nejvýznamnějším patří studie jazykovědce Ernsta Schwarze. Díky jeho studiím vstoupily otázky místních jmen jako pramenů k dějinám Slovanů na dnešním německém území do obecného povědomí, když dříve byly zkoumány ponejvíce regionálními badateli.

V dobách, kdy slovanští rolníci posouvali své vsi po proudu Mohanu, postupovala proti proudu po staré keltské cestě expanze francké říše a vytvářela v Pomohání „Východní Franky“ jako východisko k ovládnutí Durynska a později Bavorska. Východní Franky patří již po staletí k Bavorsku, ale dodnes tam zůstává vědomí svébytnosti a spojení s Bavorskem se pokládá jen za administrativní záležitost. Frančtí šlechtici, dosazovaní králi jako hrabata nebo církevní hodnostáři do Východních Frank, začlenili slovanské osídlenec stejně jako původní obyvatele Pomohání do ekonomické a politické struktury francké říše. Později, v 9. a 10. století se stali jejich potomci pány i oné východní „země Slovanů“, označovaných dříve za „Slavos liberos – svobodné Slované“. V 11. století je tato země již nazývána „terra Francorum – země Franků“. Mizení slovanského jazyka tam trvalo asi déle, než se domníváme.

Pronikání od Sály a Labe a od českých hraničních hor k západu se jeví jako pomalé a nijak nekoordinované hledání nové půdy v neosídlených nebo opuštěných místech, někdy jako usazování v sídlištech už stávajících, kde pak společně žili Germáni i Slované a, což ještě více překvapuje, po nějaký čas i křesťané a pohané. Řády, utvářející vztah mezi vlastníkem půdy a rolníkem, který na ní pracoval, přinášeli představitelé francké říše. Dostá-

vali od krále půdu i s poddanými zároveň s povinností spravovat oblast po stránce administrativní, vojenské i náboženské. Ozbrojené konflikty mezi příchozím a původním obyvatelstvem nebo mezi rolníky a franckými pány nejsou doloženy.

Proudy Slovanů přecházely také střední Labe a usidlovaly se – i když ne tak hluboko jako v jižní a severní oblasti – v územích na jeho levém břehu. Tyto kraje na západ od středního Labe byly před příchodem Slovanů osídleny germánskými kmeny, z nichž některé se rozpadly, rozešly nebo odešly, aby nakonec úplně zanikly, jako např. Varnové, jejichž zbytky se na určitý čas ještě objevily na území dnešního Nizozemska i Rakouska. Vedle kmenů či skupin pohybujících se tímto územím směrem k římské hranici, žili v této oblasti Durynkové. Ti zůstávali ve svých sídlech a na počátku prvního tisíciletí vytvořili stabilnější útvar, jenž postupně nabyl podoby kmenového knížectví, ale nezapojil se do nadkmenové struktury saských kmenů. Toto knížectví zaniklo až pod náporom francké říše ze západu, když francký král Dagobert Durynsko obsadil (při té příležitosti se střetl se Sámem) a ustanovil tam svého správce. Královský místodržící se však zakrátko osamostatnil jako durynský vévoda, navázal styky se Slované a jeho rodu se podařilo udržet po dalších sto let Durynsko samostatné. Teprve francká dynastie Karlovců po roce 752 Durynsko znovu ovládla. Přes jeho území pak pronikala k Labi, kde se dostala do kontaktu se Slované. Z Durynska a Pomohání se vytvořil klín mezi tehdy ještě relativně samostatným Bavorskem na jihu a odbojnými Sasy na severu, které pak definitivně podrobil své moci Karel Veliký.

Slovanské osídlení v druhém okruhu bylo dvojího původu. Na jedné straně jsou tu rolníci usazující se na levém břehu Labe, na druhé straně se Slované objevují daleko západněji ve vzdálených a izolovaných osadách. Např. klášter Fulda na stejnojmenném prameni Vezery obklopovala řada vsí se slovanskými poddanými kláštera. Podobné osady se objevují i u jiných církevních institucí Durynska. Zdá se být dosti pravděpodobné, že v těchto vzdálených krajích se slovanští osadníci neusazovali dobrovolně, ale byli tam usazováni jako zajatci.

Klášter Fulda vznikl již roku 744 v pusté krajině divokých lesů na jižním pomezí Saska. Slované se v jeho historii objevují záhy. Životopis jeho zakladatele a prvního opata Sturma (Vita Sturm, s. 369) líčí, jak Sturm hledal místo pro klášter a bloudil se svým oslíkem hlubokými lesy. U řeky Fuldy se setkal znenadání se skupinou slovanských bojovníků, kteří tam v horším dni odpočívali, myli se a potápěli (autor legendy asi nikdy na místě nebyl, protože řeka Fulda u kláštera je jenom trochu větší potok, ale snad tehdy bylo v ní vody víc). Světec i jeho oslík se zděsili jejich nahoty a zápachu. Slované se sice opatovi pošklebovali, ale když objasnil, co tam hledá, nechali ho jít.

Ozbrojené skupiny Slovanů, které se pohybovaly v polovině 8. století v Durynsku, jako byla ta, s níž se setkal opat Sturm, přicházely pravděpodobně

Lüneburk, veduta města v polovině 17. století, v pozadí v levé polovině stojí dnes odtěžená hora Kalckberg s hradem, který založil v 10. století saský vévoda Herman Billung.

z kompaktně osídlené oblasti mezi Sálou a Labem. Mohla to být družina nějakého kmenového předáka ze vzdálenější, kmenově organizované slovanské oblasti. Už více než o sto let dříve zmiňuje tzv. Fredegar ve své kronice srbského knížete Dervana, který navázal styky se Sámem po porážce frankého krále Dagoberta v bitvě u Vogastisburku. Fredegar píše i o útocích Slovanů na Durynsko a francké království. Ale k tomu se ještě vrátíme, kmeny, knížata a jejich družiny i ozbrojené konflikty patří už do jiné kapitoly než pohyb slovanských rolníků na západ.

Poslední z uvedených okruhů se prostírá na jih od Hannoveru. Na severozápadě je to krajina vřesovišť, tzv. Lüneburger Heide. V její východní části leží pod vápencovou horou, kterou uprostřed roviny vytlačily zvlhlé vrstvy soli, město Lüneburk. Na hoře, která tehdy ještě čněla vysoko nad krajinu, postavil v 10. století saský vévoda Herman Billung tvrz proti Slovanům. Na severovýchod od Lüneburku bylo území saského kmene Bardů, na jihovýchodě údolí řeky Jesny (dnes Jetzel), do kterého přišla vlna slovanského osídlení, a tak oddělila Sasy od Durynska. Lesy a mírnými kopci obklopená a chráněná úrodná krajina se nazývala Drevansko (nejstarší název Drevani, německy Drawehn nebo Drahnenland) a slovanské zemědělské obyvatelstvo v ní udrželo svůj jazyk a svůj způsob života až do 18. století. Osídlení Drevanska má dodnes mnohé specifické rysy, které se jinde nezachovaly. Není však jisté, zda pocházejí z doby, kdy se v této krajině objevili první Slované. Do lesního útočiště v Drevansku přechali totiž později, v 12. století, obyvatelé válkou pustošeného slovanského Zálabí a teprve tehdy se objevila specifika drevanské kultury, z nichž mnohá se přes ztrátu jazyka zachovala dodnes. K Drevansku se ještě vrátíme v kapitole 9.

Kam až dospěl a kde se zastavil pohyb Slovanů směrem na západ? Podivnou a izolovanou zůstává zpráva, že Slované ozbrojenou mocí pronikli

až téměř k Atlantickému oceánu. Velký kronikář 8. století Beda Venerabilis (Ctihodný), který se stal autoritou pro celé raněstředověké dějepiscectví západních zemí, píše ve svých *Církevních dějinách kmene Anglů* o misijní činnosti svého současníka a soukmenovce Willibrorda na pomezí Franků a Frísů (v dnešním Nizozemsku). Francký král Pipin daroval Willibrordovi „místo pro biskupský stolec ve svém slavném hradě, který se starým názvem v nářečí oněch kmenů jmenoval Viltaburg, tj. Město Viltů, galským jazykem pak Trajectum“, tj. Přívoz, dnešní Utrecht. (Beda col. 274). Co má tento hrad společného se Slovany? Jméno Vilti bylo skutečně jedním z názvů mohutného a bojovného seskupení Slovanů na východ od středního Labe. Problém je v tom, že Bedova zpráva předchází o půl století první doklady jména slovanských Viltů nebo Vilců, později nazývaných Lutici, v jiných pramenech. Beda a další autoři, kteří v 9.–11. století Bedovu zprávu o Wiltenburgu přejímali, nikde nehovoří o tom, že by oni utrechtští Vilti byli Slované. Teprve v polovině 14. století utrechtský historik Jan Beka (Beka 1973, s. 4–7) rozšiřuje Bedovy údaje: „lid Slovanů neboli Viltů“ dobyl a obsadil starou římskou pevnost jménem Antoninu a vystavěl na jejím místě hrad, který se podle jejich jména nazýval Wiltenburg. Vilti se spojili s Frízy a chystali se napadnout Galii. Hrad pak dobyl král Dagobert a na jeho místě postavil Utrecht. (Beka s. 4–7).

Bekovo tvrzení o příchodu Slovanů do Nizozemska bylo přejímáno a rozšiřováno nizozemskými historiky od 14. do 17. století. Ti už přidávali i informaci, že celý kraj u Utrechtu se původně jmenoval Slavia nebo Slavenia, a přijímali Slovany jako předky Holanďanů (obyvatel hrabství Holland a území utrechtského biskupství). Nijak však tyto nizozemské Slovany nespojovali se Slovany střední nebo východní Evropy. Důležité pro ně bylo jen to, že uznali-li za své předky neznámé Slovany, nebyli jejich předkové ani Frankové, ani Frísové.

Římská pevnost u Utrechtu byla v nedávné době zkoumána nizozemskými archeology. Chránila přechod přes Křivý Rýn a ležela několik kilometrů na východ od dnešního Utrechtu. Sběratelé starožitností o ní věděli už od 16. století, první archeologické výzkumy začaly již roku 1828. To bohužel znemožnilo poznání středověké podoby pevnosti. Aby se umožnil přístup k římským památkám, byly v 19. století vrchní vrstvy odstraněny a kosti, které se tam našly, prodány pro průmyslové zpracování. Avšak jméno Wiltenburg se po staletí uchovalo v místní tradici. Nazývala se tak pole kolem pevnosti, jak uvedl badatel v 18. století místní sedlák, a jméno Wiltenburg se udrželo dodnes jako jméno selského statku, kterému pozemky patří.

Ověřit, zda byli raněstředověcí Vilti, kteří na rozvalinách římské pevnosti postavili svůj hrad, skutečně Slované, se už asi nikdy nepodaří. Mohla to být skupina bojovných Slovanů-Vilců, později zvaných Lutici, mohli to být i původní obyvatelé středního Polabí, po nichž Slované jméno Viltů zdědili a vytlačili je dále na západ, mohla to být, což je asi nejpravděpodobnější, smíšená družina slovanská a neslovanská. Pohyby kmenů a ozbrojených

Wiltenburg, místní název odvozený od hradu z doby stěhování národů, je doložen ve 14. i v 18. století. Dnes se tak nazývá na tomto místě stojící selský statek.

skupin v divokých dobách po rozpadu západořímské říše do poloviny 8. století byly chaotické a jsou v písemných i v archeologických pramenech těžko postižitelné.

Teprve upevnění francké říše za vlády dynastie Karlovců přineslo růst vzdělanosti alespoň v mocenských centrech této říše a tím i více písemných zpráv o tom, co se dělo v okruhu jejich hranic. Také zkoumání archeologických pramenů má mnohem více možností, zkoumá-li dobu, v níž se noví obyvatelé střední Evropy už usadili. Pozůstatky sídlišť, hradišť a pohřebišť doplňují ve stále větší míře obraz situace 8.–10. století na pomezí francké říše a slovanského obyvatelstva střední Evropy.

PRAMENY A LITERATURA

Povědomí o stěhování Slovanů na západ se udrželo v paměti obyvatel střední Evropy ještě v 10. (Bavorský geograf) i 12. století (Kosmas). Teprve ve 14. století se však objevuje zařazení Slovanů do soupisu různých kmenů velkého „stěhování národů“. Bylo to zásluhou světové kroniky Martina z Opavy, zvaného také Martinus Polonus. (Martin z Opavy s. 447). Renesanční historikové hledali Slovany v různých barbarských národech, uváděných antickou literaturou. Velkou váhu měla tzv. sarmatská teorie, šířená polskou literaturou v 15. a v 16. století (Maciej z Miechowa 1517, Marcin Kromer 1555). Tato teorie spojovala Slovany, ale především Poláky, s íránskými kočovníky Sarmaty. Sarmatská teorie ovlivnila i Jana Dubravia (Dubravius 1589) a další české historiky. O vlivu Kromerova spisu srov. Oldřich Králík: *Vliv Kromerův na českou historiografii*. (Králík 1955). Nejnověji přináší přehled o vývoji polského sarma-

tismu a jeho politických souvislostech i literaturu k problému studie Norberta Kerskena. (Kersken 2003). Odmyslíme-li od politických aspektů sarmatské teorie, je nutno konstatovat, že posunula kolébkou Slovanů z Panonie na východ. Obě teorie, sarmatská i panonská, se houževnatě držely až do začátku 19. století. Jiné východisko Slovanů položil na pobřeží Baltického moře hamburský renesanční historik Albert Krantz, který ztotožnil Slovany s Tacitovými Venedy i s germánskými Vandaly. (Krantz 1519). O jeho koncepci více v 8. kapitole.

Na začátku 19. století se stal původ Slovanů politicky závažnou otázkou v souvislosti se sebeuvědomováním slovanských národů, zvláště národů středoevropských, a s hledáním jejich cesty do budoucnosti. Odpověď na onu otázku bylo nutno opřít o nové metody historické práce, které by dokázaly překonat nedostatky starších koncepcí. Byl to česky píšící badatel slovenského původu Pavel Josef Šafařík, který, inspirován studií polského autora Wawrzynce Surowieckiego *Śledzienie początków narodów słowiańskich*, uveřejněnou ve Varšavě v roce 1820, zpracoval nejdříve její nadšený i kritický komentář. (Šafařík 1828). Později se otázky původu a nejstarších dějin slovanských národů staly tématem Šafaříkova životního díla, dvousvazkových *Slovanských starožitností*, které vyšly poprvé 1837, ve druhém doplněném vydání roku 1862. (Šafařík 1862). V tomto díle se autor vyjádřil kriticky k předchozím cizím i vlastním studiím a snažil se nastínit vlastní koncepci počátků dějin slovanských národů. Významné však je, že se přihlásil k novodobé metodě zkoumání, která vychází z celého dostupného komplexu pramenů, nikoliv pouze z pramenů náhodně vybraných, jak tomu bylo u starší historické literatury. „Všestranným zkoumáním a rozsudným vyložením“ velikého množství pramenů, k němuž mu pomáhala znalost mnoha starých i moderních jazyků, vytvořil dílo, jež dodnes neztratilo svůj význam. Rozsah pramenů byl však v jeho době omezený – archeologické výzkumy formou vykopávek byly sotva v počátcích a jejich metody se rodily těžce a pomalu. Šafařík se opíral převážně o prameny písemné. Poctivé úsilí o úplné shromáždění informací pramenů, které z nejrůznějších směrů umožnily nahlédnout na počátky slovanských národů, daly však jeho dílu jeho obecně uznávanou kvalitu.

Pokud jde o kolébkou Slovanů, Šafařík odmítl ve *Slovanských starožitnostech* jejich panonský i sarmatský původ a přiklonil se k utváření slovanského společenství na východě v nepříliš přesně vymezené oblasti mezi Dunajem, Dněprem, Baltickým mořem a Odrou, nikoliv však v Asii, do které v jeho době někteří autoři Slovanů vykazovali.

Na Šafaříkově vymezení kolébkou Slovanů trval i jeho pokračovatel Lubor Niederle, který vydal své *Slovanské starožitnosti* v letech 1902–1925 (Niederle 1902–25), a v podstatě celá česká i slovenská historická věda (srov. Váňa 1983). Niederle věnoval otázce původu Slovanů druhý svazek svého pětisvazkového díla.

V polské historiografii se po vyhasnutí sarmatské teorie projevila snaha posunout hranici kolébkou Slovanů na západ a zahrnout do ní celé území Polska. Západní hranici kolébkou kladl současník, přítel a oponent Šafaříkův Joachim Lelewel (Lelewel 1853 – srov. Labuda 1962) na Odru. Ale již v 19. století se objevily názory, že Slované jsou původními obyvateli i území mezi Labem a Odrou. Autochtonisté, jak se stoupenci tohoto názoru nazývali (ze starších polských badatelů Eduard a Wilhelm